

Аксіологічне осмислення хабарництва

Михайленко Дмитро Григорович
аспірант кафедри кримінального права
Одеської національної юридичної академії

Сучасна правова реальність характеризується тим, що в її осмисленні продовжує панувати прагматична, ціннісно-нейтральна юридико-позитивістська доктрина, яка перекреслює право як високий духовний феномен, несучий позачасові, універсальні засади. В зв'язку з цим зростає актуальність аксіологічного обґрунтування права (аксіологічної моделі праворозуміння), яке як уявляється дозволить розкрити природу вищих загальнолюдських цінностей та повернути їм функцію смислових центрів, навколо яких формується правовий світогляд людини та зокрема норми права. Варто зазначити, що питання галузевоправової аксіології практично не досліджувалися. Вказана обставина зумовлює необхідність з точки зору аксіології провести загальний аналіз основ кримінального права, а на прикладі такого злочину як хабарництво осмислити з позиції ціннісного підходу природу злочинної поведінки, виявити, які ж цінності відображаються та охороняються нормами про кримінальну відповідальність за хабарництво. Цікавим також є дослідження значимості таких цінностей і їх місця в ієрархічній системі цінностей закріплених та забезпечених кримінальним правом.

Поставлена проблематика буде розглянута через призму загальних постулатів теорії цінностей та аксіології права з позицій існуючих [1] лібертарно-правових поглядів на ціннісні проблеми в праві.

Термін «аксіологія» (від грецького *axia* – цінність і *logos* – слово) в філософській літературі розкривають по-різному [2]. Лаконічно виражаючи поняття аксіології можна погодитися з тим, що це філософське дослідження природи цінностей [3]. Виходячи з цього логічним є те, що центральне місце в аксіології займає поняття цінності. Незважаючи на багаторічні пошуки, до сих

пір не вироблено універсального розуміння даної категорії. Саме поняття «цінність» існувало давно, але в аксіологічному аспекті було введено в 60-ті роки XIX століття німецьким філософом Г.Лотце і ототожнювалось ним зі значимістю [4]. Не вдаючись до аналізу існуючих підходів щодо визначення цінності, які неодноразово підлягали систематизації [5], зазначимо, що під цінністю варто розуміти явище духовного життя людини (продукт її свідомості тощо), а не якийсь конкретний предмет. Про цінність йдеться тоді, коли виникає ціннісне відношення між суб'єктом та об'єктом, при цьому зворотний зв'язок оцінки суб'єктом об'єкта спричиняє виникнення уявлення про *цінність* – властивість об'єкта з точки зору суб'єкта оцінки і пов'язана з нею (усвідомлена) соціальна значимість такого об'єкта. Тому варто погодитися з думкою, що цінності не існують як факти об'єктивної дійсності, а виникають у процесі духовної діяльності людини. Вони існують не в суб'єкті та не в об'єкті оцінки, а у їх взаємозв'язку [6]. Думається, що суб'єкт проводить аксіологічну оцінку практичного всього, що його оточує. В зв'язку з цим, і це є закономірним, у індивіда виникає ціннісне відношення до всіх об'єктів навколишнього світу. При цьому формуються цінності та антицінності різної значимості. Філософію ж як науку високого рівня узагальнення цікавлять лише крайні значення ціннісно-антиціннісної шкали, що породжує думку про те, що цінність це щось лише найбільш значиме. Така позиція штучно не визнає цінностями те, що є менш або мало значимим, а це як видається є невірним і породжує проблеми при самому визначенні цінності.

В предмет *правової аксіології* традиційно включають цінності, які забезпечуються правом (цінності права) і про цінності самого права (правові цінності)). Класичним є підхід, за яким виділяють службову (інструментальну) цінність права та власну цінність права. Являючись досягненням культури право є символом свободи, справедливості і рівності, а тому право саме по собі є цінністю. Крім того значення власної цінності права полягає і у тому, що не тільки забезпечує цінності, які існують в суспільстві, а й створює своїм змістом

нові цінності (правові цінності) такі як правозаконність, права людини, принцип розподілу влади тощо [7].

Важливим для проблематики даної роботи є виділення та розкриття змісту службової цінності права, яка виражається в тому, що в право закріплює цінності, інформує про них, створює ієрархію цінностей і захищає їх. Призначення права як механізму захисту цінностей особливо актуальне з точки зору дії охоронної його функції та найбільш чітко виражене в сфері дії кримінального права. Це не означає, що цінності охороняє лише карне права. Мається на увазі, що на відміну від інших галузей права, кримінальне право застосовує найбільш суворі та несприятливі заходи (зокрема покарання) до правопорушників, що вказує на те, що дана галузь ставить під охорону найбільш значимі (в тому числі загальнолюдські) цінності.

В зв'язку з цим видається, що аксіологічний аналіз Закону про кримінальну відповідальність повинен займати особливе місце в юридикоаксіологічній думці і виокремитися в спеціальну її форму – *кримінально-правову аксіологію* (вчення про цінності, які відображаються і забезпечуються кримінальним правом і про цінності самого кримінального права). Як уявляється, з точки зору кримінально-правової аксіології однією з основних цінностей є правомірна поведінка, а основною антицінністю – злочинна поведінка. Виходячи з того, що носієм цінності є конкретна річ – будь-який предмет (матеріальний, духовний, художній), річ, дія або подія, а цінністю значення даного об'єкта для суб'єкта [8], то тяжко уявити цінність в якості об'єкта злочину (те, чому заподіюється шкода злочином).

Видається, що при вчиненні злочину цінності не порушення. Адже неясно як можна взагалі порушити в результаті вчинення злочину уявлення людини про значимість для неї об'єкта. Тому цінності не порушуються при вчиненні правопорушення, вони просто не беруться до уваги, нехтуються чи підміняються іншими цінностями, що є менш значимими, або навіть антицінностями.

З точки зору аксіології механізм вчинення злочину можна описати наступним чином. Спричинені узагальненням деяких індивідуальних цінностей

суспільні цінності можуть вступати в протиріччя з конкретними індивідуальними системами цінностей, з-за того, що до них можуть входити інші цінності, виключатися деякі цінності чи не збігатися ієрархічність цінностей в цих системах тощо. Загострення такого протиріччя в результаті тягне знехтування суспільними цінностями, узгодження поведінки особи лише з власною ціннісною системою, до якої в якості цінності може входити суспільна антицінність. Видається, що кожне правопорушення можна пояснити наведеним простим механізмом, не є виключенням і злочин.

Норми кримінального права існують для забезпечення таких суспільних цінностей, як національна та громадська безпека, життя і здоров'я людини, права та свободи людини, власність, безпечне довкілля, правова держава, правосуддя, мир, міжнародний правопорядок тощо.

Цінність правової держави закріпити прямо можливо, але охороняти її таким же чином проблематично. Це можна зробити лише шляхом забезпечення її найбільш значимих ознак. Правова держава – це зокрема такий тип держави, влада якої заснована на праві і здійснюється в правових формах. Влада в правовій державі обмежена на користь індивіда, діє лише в рамках дозволеного і в інтересах особи та суспільства. Також правова держава не мислима без ефективності державних заходів (реформ, програм тощо), які відповідають праву і необхідні громадянам. Очевидно, що держава в кінцевому рахунку діє через осіб, які наділені тими чи іншими повноваженнями по здійсненню державної влади. Саме тому формування демократичної правової держави в Україні неможливе без правильного (такого, що відповідає праву) порядку здійснення службовими особами своїх повноважень, що в даному випадку виступає як цінність. В зв'язку з її охороною існує група однорідних кримінально-правових норм, розмішених в розділі XVII КК – злочини в сфері службової діяльності.

Одним із службових злочинів є хабарництво – єдиний складний двосторонній склад злочину, який складається з двох необхідних взаємопов'язаних елементів – давання (ст.369 КК) і одержання хабара (ст.368 КК). Об'єктом злочинного посягання при хабарництві є група охоронюваних

кримінальним законом однорідних суспільних відносин, що виникають в процесі діяльності службових осіб, змістом яких є встановлений законом порядок здійснення цими службовими особами своїх повноважень. Хабарництво порушує вказаний порядок внаслідок виконання службовою особою повноважень проти інтересів служби, в приватних інтересах окремих осіб, які оплачують таку поведінку. Даний злочин є яскравим прикладом постановки на перше місце при формуванні поведінки особи особистих цінностей і нехтування суспільною цінністю, якою є правомірне та з дотриманням інтересів суспільства виконання службових обов'язків кожним посадовцем.

При цьому хабародавець намагається за допомогою вчинення злочинного діяння реалізувати значимість якогось об'єкту для себе, як то досягти визначених переваг, що є цінними для нього, незаконно, без права на те, поза визначеними процедурами, порушуючи інтереси інших людей тощо. Все це говорить, що ціннісна система хабародавця характеризується високою *егоїстичністю*, тобто спрямованістю будь-яким чином реалізувати свої прагнення, незважаючи на цінності інших людей, які піднесені до рівня суспільних. Діяльність хабароодержувача узгоджена також з особистісною цінністю, але іншого типу. Її егоїстичність вже не є визначальною. Хабароодержувач торгує своїми владними повноваженнями, робить їх доступними для використання у власних (егоїстичних) інтересах потенційних хабародавців. Своєю поведінкою службові особи, які беруть хабар за виконання своїх службових повноважень з порушенням правового порядку їх виконання, безпосереднім чином підривають принципові основи правової держави, довіру суспільства, яке наділило їх владними правами та обов'язками для утвердження загальних цінностей. Діяльність хабароодержувача пронизана корисливою мотивацією. Цінним для такого службовця *є лише його достаток*. Тому специфічна суспільна небезпека одержання хабара порівняно з іншими службовими зловживаннями полягає в тому, що до зловживання владою службовця схиляють способом, що є найбільш дієвим, ефективним, безвідмовним шляхом до досягнення порушення службовою особою

встановленого законом порядку здійснення її повноважень і реалізація їх з врахуванням егоїстичних ціннісних орієнтирів хабародавця – *передачею хабаромайнової вигоди*.

Видається, що за кожним казусом хабарництва стоїть не тільки порушення публічно-правового характеру оплати діяльності службової особи, як вважають деякі науковці [9], а й спричинення шкоди інтересам держави, суспільства і людини. Адже хабародавець, узгоджуючи свою діяльність з егоїстичними власними цінностями, а хабароодержувач – з цінністю власного збагачення, цим самим спільно скеровують владний інструмент держави таким чином, що утруднюється реалізація чи захист інтересів інших громадян, влада починає сприяти одній особі нехтуючи чи ставлячи на другий план права інших. Тому варто зазначити, що Кримінальний закон, встановлюючи відповідальність за хабарництво, в деякому смислі забезпечує та охороняє це й такі загальнолюдські цінності, як справедливість та рівність, які всіма дослідниками відносяться до центральних в правовій аксіології [10]. При цьому рівність як цінність нехтується шляхом надання за плату переваг саме хабародавцю, а справедливість, як порядок відносин, в якому кожному належить своє місце і кожен одержує те, що заслужив, – шляхом безпідставного (з точки зору права) надання хабародавцю таких переваг.

Досліджуючи вид та міру покарання, які застосовуються за вчинення того чи іншого злочину, можна визначити ієрархічність цінностей, що охороняються Кримінальним кодексом України. Але тут необхідно зробити декілька уточнень. Відомо, що вид та міра покарання залежать не тільки від коефіцієнта значимості тієї цінності, яка забезпечується нормою, але вона є ядром суспільної небезпечності злочинного діяння і разом з іншими ознаками, притаманними складу злочину, формує її ступінь. На вид та міру покарання, яке буде встановлюватися за конкретний злочин, окрім суспільної небезпеки також справляє враження ступінь поширеності діяння, його динаміка, актуальність для суспільства на певному етапі розвитку тощо. Зробивши відповідні поправки на ці та деякі інші обставини виявимо, що законодавець, створивши норми про

хабарництво на спільне забезпечення описаних вище цінностей, встановив значно суворішу міру покарання за одержання хабара, а давання хабара означив як злочин невеликої тяжкості. Але, виходячи з того, що нехтуються забезпечувані названими нормами цінності однаковою мірою як з ініціативи однієї сторони (хабародавця), та і іншої (хабароодержувача), при цьому їх участь у виявленні неповаги до даної суспільної цінності є однаковою, то, беручи це до уваги, видається, що відмінність у караності сторін хабарництва не повинна носити суттєвий характер. Дану проблему необхідно вирішувати шляхом підвищення санкції за давання хабара.

Як уявляється, така зміна не тільки більш точно відобразить значимість цінності, що охороняється нормою про відповідальність за давання хабара, а й матиме практичне значення для зменшення латентності хабарництва. Так, занадто низька санкція, що існує в ч.1 ст.369 КК не справляє того впливу на хабародавця, який достатній для вчинення ним добровільної заяви про факт хабарництва, передбаченої ч.3 ст.368 КК. Адже некваліфіковане давання хабара, будучи злочином невеликої тяжкості, дозволяє навіть викритому хабародавцю цілком законним способом уникнути кримінальної відповідальності за даний злочин шляхом дієвого каяття, передбаченого ст. 45 КК. За таких обставин добровільна заява про вчинення вперше давання хабара не має смислу, що робить норму про неї в цій частині мертвою.

Узагальнюючи наведене необхідно підкреслити, що судячи з природи цінностей видається, що вони не можуть порушуватися. В процесі вчинення будь-якого правопорушення вони просто не беруться до уваги, нехтуються чи підміняються іншими цінностями, що є менш значимими, або навіть антицінностями. Виходячи з цього, цінності не можуть виступати в ролі об'єкта злочину. Норми про злочини в сфері службової діяльності, до яких відносять і норми про кримінальну відповідальність за хабарництво, забезпечують таку цінність як правова держава, шляхом охорони правильного порядку здійснення службовими особами своїх повноважень.

При аналізі механізму посягання при хабарництві виявлено, що сторони хабарництва, узгоджуючи свою діяльність чи то з егоїстичними власними цінностями, чи то з цінністю власного збагачення, спільно скеровують владний інструмент держави таким чином, що утруднюється реалізація чи захист інтересів інших громадян, влада починає сприяти одній особі, нехтуючи чи ставлячи на другий план права інших. Це означає, що Кримінальний закон, встановлюючи відповідальність за хабарництво, в деякому смислі забезпечує та охороняє це й такі загальнолюдські цінності, як справедливість та рівність.

Список літератури:

1. Див. напр.: Нерсесянц В.С. Философия права. – М.: Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С.53-61
2. Аксиология//Философский словарь/Мир словарей//<http://mirсловarei.com/search.php?slovar=fil&all=0&titleonly=0&query=%E0%EA%F1%E8%EE%EB%2A>.
3. Философский словарь/Под ред. М.М. Розенталя. Изд. 3-е. – М.: Политиздат, 1972. – С.9.
4. Нудько В.А. Множественность определений понятия «ценность»//Вопросы гуманитарных наук, - 2005. - №3. – С.88
5. Див. напр.: Ручка А.А. Ценностный подход в системе социологического знания. – К., 1987.
6. Чефанов А. Поняття цінності як основа правової аксіолології//Підприємництво, господарство і право. – 2004. - №9. – С.9
7. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс). – Одеса, 2005.
8. Коган М.С. Философская теория ценности. – СПб., 1997. – С.77
9. Волженкин Б.В. Служебные преступления. – М.: Юристь, 2000. – С.189; Лукомський В.С. Кримінальна відповідальність за дачу хабара та посередництво в хабарництві: Автореф. дис. ... к. ю. н. – К., 1996. – С.8; Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления. - К.:Наукова думка. – 1978. – С.28
10. Мишина И.Д. Аксиологическая модель права как фактор развития сравнительного правоведения//Ежегодник сравнительного правоведения.2001

год. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – С.55-56; Мальцев В.А. Право как нормативно-деятельностная система//Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2003. - С.19; Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні//Психологія і суспільство. - №2. – 2003. - С.31